Ларыса Доўнар

ДАСЛЕДАВАННЕ КНІГАВЫДАВЕЦКАЙ ДЗЕЙНАСЦІ Ў РЭСПУБЛІЦЫ БЕЛАРУСЬ: КАНЦЭПТУАЛЬНЫЯ ЗАЎВАГІ

Асаблівая ўвага звяртаецца на стратэгію і метадалогію даследаванняў, праблемы навуковага адлюстравання стану і перспектыў нацыянальнага кнігавыдання Беларусі ў параўнанні з іншымі краінамі, значэнне навуковых даследаванняў для практыкі кнігавыдання; выдзяляецца роля статыстычнага метада.

Пры вызначэнні, выбары ці фарміраванні той ці іншай метадалогіі даследавання сучаснай кнігавыдавецкай дзейнасці мае першаснае значэнне стратэгія арганізацыі фактаў кнігавыдавецкіх ведаў (храналогія, марфалогія, генеалогія, тэлеалогія), зафіксаваных у часавай, гістарычнай паслядоўнасці; якім нададзена тая ці іншая сэнсавая форма і структура; якія назіраюцца ў дынаміцы іх паэтапнага развіцця і ва ўзаемасувязі характэрных рысаў; аналізуюцца як мэты, інтэнцыі і матывы дзеянняў, тлумачацца з дапамогай законаў і прычын тых ці іншых з'яў. Успрыняцце і разгляд аб'екта даследавання ў сістэмнай цэласнасці вызначаецца таксама патрэбнасцю пабудовы сістэмна абумоўленай спецыяльнакнігазнаўчай тэорыі кнігавыдавецкіх ведаў [1].

Адлюстраванне прычынна-следчых працэсаў змянення і развіцця кнігавыдання ў сучаснай Беларусі ці ў любой з постсавецкіх краін вымагае іх глыбокага і комплекснага аналізу з выхадам на тлумачэнне тых ці іншых спецыфічных праблем "кнігі і кнігавыдання" на постсавецкай прасторы (напрыклад, неабходна ўлічваць такія "хваробы роста", як перарваныя культурныя дасавецкія традыцыі, савецкая "каланіяльная" спадчына, постсавецкі "правінцыяналізм").

Дастаткова развітыя сістэмы дзяржаўнага, нацыянальнага бібліяграфічнага ўліку і статыстычных даследаванняў у галіне кнігавыдання могуць даць адказ на шэраг актуальных пытанняў і прадставіць даволі поўную карціну стану сучаснага кнігавыдання

ў любой з постсавецкіх краін. Так, да прыкладу, дзякуючы падрыхтаванаму Нацыянальнай кніжнай палатай Беларусі статыстычнаму зборніку "Печать стран СНГ в цифрах, 2012. Статистические данные книжных палат Армении, Беларуси, Казахстана, Молдовы, России, Таджикистана, Украины" (Мінск, 2013) [14] была актуалізавана не толькі магчымасць, але і неабходнасць параўнання стану кніжнага рынка ў асобных краінах на постсавецкай прасторы, выяўлення агульных тэндэнцый і спецыфікі развіцця нацыянальнага кнігавыдання [5]. Выканаўчы дырэктар Асацыяцыі кнігараспаўсюджвальнікаў незалежных дзяржаў Анатолій Уладзіміравіч Гарбуноў, супастаўляючы паказчыкі рынкаў "трёх наиболее активных в издательском отношении стран – России, Украины и Беларуси" адзначыў, што ў асобных краінах – удзельніцах СНД і Садружнасці ў цэлым такога аналізу стану кніжнага рынка да апошняга часу практычна ніхто не праводзіў [3].

Аднак нельга не ўспомніць у даным выпадку і не прывесці ў прыклад першы падобны вопыт на постсавецкай прасторы, адлюстраваны ў выдадзеным зборніку матэрыялаў міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі "Недзяржаўная выдавецкая дзейнасць у Беларусі: гісторыя і сучаснасць", якая праходзіла 3–4 кастрычніка 1996 г. у Мінску [17] – гэта ў першую чаргу вынікі параўнальнага аналізу кнігавыдання ў Беларусі, Расіі і Украіне, праведзенага Аляксандрам Сяргеявічам Патупам, адным з першых недзяржаўных выдаўцоў у Беларусі [2, с. 352], які заўважыў, што кнігавыданне ў пачатку існавання незалежнай Рэспублікі Беларусь (у 1991–1995 гг.) стала форвардам рынкавых адносін. Менавіта беларускія прыватныя выдаўцы забяспечылі ў нас "усплёск-93", тады як іх расійскім і ўкраінскім калегам не ўдалося кампенсаваць вельмі рэзкі спад актыўнасці дзяржвыдавецтваў. Калі ў 1995 г. Беларусь па тыражах і колькасці найменняў усё яшчэ некалькі апярэджавала "перадрынкавы ўзровень", то ў Расіі меў месца спад па сумарным тыражы ў 4,7 разы, ва Украіне – у 3,1 разы, па колькасці найменняў – у 1,9 і 1,6 разы адпаведна.

У 1993 г. быў дасягнуты і пік выпуску беларускамоўных выданняў за перыяд існавання незалежнай Рэспублікі Беларусь (з

1991 г. да сёння) – амаль 27%. У наступныя гады – з 1994 і асабліва з 1996 года, адзначаецца іх спад.

Каб яскравай і відавочнай была карціна сучаснага стану беларускамоўнага кнігавыдання звернемся да параўнальнай статыстыкі і адзначым самыя паспяховыя і высокія паказчыкі беларускамоўнага кнігавыдання і наадварот – самыя нізкія:

Самыя высокія паказчыкі		Самыя нізкія паказчыкі	
Гады (па дзесяцігоддзях)	Усяго надрукавана (назваў ад агульнай колькасці выданняў, у %)	Гады (па дзесяцігоддзях)	Усяго надрукавана (назваў ад агульнай колькасці выданняў, у %)
1929	72,5	1923	12,5
1930	88,4	1939	50,5
1945	87,6	1940	48,6
1954	58,4	1956	37,9
1968	30,8	1965	15,3
1970	25,3	1974	14,1
1988	13,7	1985	11,5
1993	26,9	1999	10,7
2004	11,2	2008	6,7

Такім чынам, у гісторыі беларускага кнігавыдання самыя высокія паказчыкі зафіксаваны ў 1930 г., калі было выпушчана 88,4 % беларускамоўных выданняў ад усёй колькасці кніжнага рэпертуару, а самы нізкі паказчык, які можна параўнаць толькі з перыдам да 1917 г., калі Беларусь была ў складзе Расійскай імперыі, з'явіўся ў 2008 г. – 6,7%.

Паводле даных Нацыянальнай кніжнай палаты Беларусі, што адлюстроўваюцца ў штогадовых статыстычных зборніках "Друк Беларусі" [6-10], удзельная вага беларускамоўных выданняў у агульным кнігавыдавецкім патоку сучаснай незалежнай Беларусі за апошнія 5 год крыху стала большай і ў сярэднім складае ўжо 9 %:

РЕПОЗИТОРИЙ БГУКИ

Гады	На аднаго жыхара	Усяго выдадзена		Беларускамоўныя выданні ад усёй выдадзенай кніжнай прадукцыі	
		колькасць назваў	тыраж млн.экз.	назвы, %	тыраж, %
2009	5,5	12885	52,8	8,5	9,9
2010	4,5	11 040	43,1	8,6	9,3
2011	3,6	11 084	34,3	8,5	8,4
2012	3,5	11 344	33,1	9,5	9,1
2013	3,5	11 441	31,4	10,1%	12,3

Як жа выглядае моўная сітуацыя нацыянальнага кнігавыдання ў іншых краінах былога СССР: у Арменіі, Казахстане, Малдове, Расіі, Таджыкістане, Украіне? Вынікі за 2012–2013 гг. наступныя [15-16][1]:

Краіна	Колькасць назваў выданняў на нацыянальнай мове		Колькасць назваў выданняў на рускай мове		Суадносіны колькасці назваў выданняў на нацыянальнай і на рускай мовах	
	2012	2013	2012	2013	2012	2013
Арменія	1217	1253	143	102	у 8,5 раз больш на армянскай мове	у 12,3 разы больш на армянскай мове
Казахстан	2087	2449	1568	1651	у 1,3 разы больш на казахскай мове	у 1,5 разы больш на казахскай мове
Малдова	1875	–	383	–	у 5 раз больш на румынскай мове	–
Таджыкістан	388	498	111	160	у 3,5 раз больш на таджыкскай мове	у 3,1 раза больш на таджыкскай мове
Украіна	16342	16310	7034	7198	у 2,3 разы больш на ўкраінскай мове	у 2,3 разы больш на ўкраінскай мове
Беларусь	1073	1153	9577	9443	у 9 раз больш на рускай мове	у 8,2 разы больш на рускай мове

[1] У выданні за 2013 г. адсутнічаюць статыстычныя даныя па Малдове, а таксама няма даных па выпуску кніг і брашур на мовах у Кыргызстане.

РЕПОЗИТОРИЙ БГУКИ

Дадатная дынаміка ў кнігавыданні на нацыянальных мовах назіраецца ў Арменіі і Казахстане; захоўвае стабільнасць, нягледзячы на складаную палітычную сітуацыю – Украіна, а таксама імкнецца ўтрымліваць пазіцыі Таджыкістан. Гэта тыя краіны, дзе выпуск кніг на нацыянальнай мове з'яўляецца як прыярытэтным кірункам, так і форвардам кнігавыдавецкай справы. У 2013 г. у Беларусі ў параўнанні з 2012 г. адзначаецца ледзь заўважны рост колькасці выданняў на беларускай мове і адпаведна – спад выпуску рускамоўных выданняў. Аднак, сітуацыя застаецца катастрафічнай для нацыянальнай кнігі і кнігавыдання. І, як можна бачыць, ніводная краіна СНД не мае падобнай статыстыкі як у Беларусі, што не можа не выклікаць занепакоенасці аб перспектыўным развіцці не толькі нацыянальнага кнігавыдання, але і беларускай мовы, адукацыі, культуры.

Вынікі статыстыкі кнігавыдання ў Беларусі, якія адносна аб'ектыўна адлюстроўваюць стан спраў у галіне, могуць служыць таксама асновай для выбару крытэрыяў перыядызацыі сучаснага кнігавыдання і параўнальнай характарыстыкі яго развіцця на пэўных этапах: у 1991–1996, 1997–2001, 2002–2007, пасля 2008 г. [2; 4] або – у 1991–1995, 1996–2008, пасля 2009 г. [12, с.56-57]. Акрамя таго, што лічбы ўмеюць "гаварыць": аргументаваць і сведчыць, яны, безумоўна, прадстаўляюць толькі вяршыню айсберга і патрабуюць тлумачэння тых ці іншых узаемасувязяў, кірункаў, тэндэнцый, заканамернасцей у кніжнай справе Беларусі.

Некаторыя вынікі вывучэння кніжнага рынку апошняга 20-годдзя адлюстраваны ў працах выкладчыкаў Беларускага дзяржаўнага тэхналагічнага ўніверсітэта [12], генеральнага дырэктара фірмы "Макбела", арганізатара і кіраўніка кніжнай выставы-кірмаша "Мир книг", Мінскай міжнароднай кніжнай выставы-кірмаша "Кнігі Беларусі" Дз. Г. Макарава [14]. Аналізуючы дынаміку, выяўляючы тэндэнцыі характэрных зменаў кнігавыдання ў Беларусі, аўтары грунтуюцца на даных найперш выдавецкай статыстыкі, прымяняюць таксама і эканамічныя метады, якія дазваляюць выявіць няўстойлівасць і цыклічнасць у дынаміцы даных паказчыкаў кнігавыдання. Аўтары выказваюць сваю

РЕПОЗИТОРИЙ БГУКИ

салідарнасць і аднадумства з меркаваннямі А. С. Патупы адносна першага этапу сучаснага беларускага кнігавыдання ў 1991–1995 гг., адзначаючы яго інтэнсіўнае развіццё. "Калі б тэмпы развіцця нацыянальнага кнігавыдання, якія былі набраныя ў дзевяностыя гады мінулага стагоддзя, падтрымліваліся, то да 2025 году краіна выйшла б на ўзровень 22 750 найменняў кніг і брашур у год. Фактычна Беларусь стала б адным з лідэраў сусветнага кнігавыдання" [12, с. 57]. Аднак вынікі 2009 і 2010 гг. не пацвердзілі такога аптымістычнага прагназавання. Як адзначаюць М. І. Кулак і Н. Э. Трусевіч, разглядаючы перспектывы развіцця кнігавыдання ў Беларусі, Расіі, Украіне, неабходна "аператыўна і ўсебакова аналізаваць асноўныя паказчыкі кнігавыдання, каб адсочваць іх дынаміку і выяўляць тэндэнцыі" і ажыццяўляць на аснове гэтага сістэмныя пераўтварэнні, накіраваныя на павышэнне адаптацыйных магчымасцей кнігавыдавецкай галіны, забеспячэнне яе функцыянавання як самаарганізаванай сістэмы [12, с. 63].

У прыведзеных працах выкарыстоўваюцца параўнальна-аналітычная і прагнастычная метадалогіі, што і вызначае іх на даследчай постсавецкай прасторы [12, с. 58]. Садзейнічала б развіццю як ведаў, так і кнігавыдавецкай практыкі, іх перспектыў, параўнальная характарыстыка беларускага кнігавыдання ў кантэксце развіцця сусветнага кніжнага рынку. Да прыкладу, у галіновым дакладзе "Книжный рынок России. Состояние, тенденции и перспективы развития" (Масква, 2014) такія даныя выкарыстоўваюцца дзякуючы даследаванням сусветнага кніжнага рынку, якія ажыццяўляе кампанія Rüdiger Wischenbart Content and Consulting [18].

Безумоўна, што параўнальны аналіз вымагае прывядзення ў адпаведнасць і тэрмінасістэмы кнігавыдавецкіх ведаў, якія адлюстроўваюць, да прыкладу, тыпалагічную структуру сістэмы кнігавыдавецкай справы ў краіне. Аднак, што да такога тэрміна, як "кніжны рынак" і самой данай сферы дзейнасці ў Беларусі, то яны не маюць дастаткова глыбокага і шырокага асвятлення, з'яўляючыся, на наш погляд, пэўным "табу" для падрабязнага навуковага аналіза, складаючы прыярытэт і, у некаторай ступені, безальтэрнатыўнасць афіцыйнага бачання справы [13].

РЕПОЗИТОРИЙ БГУКИ

Практыцы кнігавыдання сёння патрэбна сур'ёзная дзяржаўная праграма дзеянняў і пераўтварэнняў, якая грунтавалася б у тым ліку і на афіцыйным, але "незамаскіраваным" статыстыка-аналітычным аглядзе дзейнасці ў галіне кніжнай справы, да стварэння якога прыцягваліся б і навукоўцы, праводзіліся спецыяльныя сацыялагічныя даследаванні і маніторынгі. Не зашкодзіў бы, да прыкладу, вопыт Украіны па выданні навуковага часопіса "Вісник Книжкової палати". Пакуль жа толькі асобныя працы прадстаўляюць сучасны стан беларускага кнігавыдання, парушаючы навуковае зацішша, служаць індыкатарам і нават дэтанатарам у сферы даследаванняў, як кніжнага рынка [11-12; 14], так і кніжнай культуры Беларусі [2; 4; 5].

Шматаспектнае вывучэнне дакументнага патоку сучаснага кнігавыдання (яго бібліяметрычны аналіз) складае адзін з важнейшых кампанентаў даследаванняў і па кніжнай культуры, перад якой паўстаюць задачы, звязаныя з забеспячэннем культурнай пераемнасці нацыянальнай спадчыны ў дэмакратычным, мультыкультурным і шматнацыянальным соцыуме, патрабуючы інавацыйных падыходаў, заснаваных на метадалогіі кампаратыўных даследаванняў.

Аднак пакуль пераважае, у некаторай ступені нават правакацыйны, статыстычны метад, які, тым не менш, пашырае даследчае поле сучаснага кнігавыдання ў Беларусі, пераадольвае інфармацыйнае адчужэнне, дазваляе прагназаваць перспектывы кнігавыдавецкай дзейнасці, якая павінна разумецца не толькі як бізнэс, а перш за ўсё як важнейшы сродак асветы і гуманізму!

РЕПОЗИТОРИЙ БГУКИ

1. *Беловицкая, А. А.* Система книговедческого метода / А. А. Беловицкая // Книга в информационном обществе : материалы XIII Междунар. науч. конф. по проблемам книговедения (Москва, 28–30 апр. 2014 г.) : в 4 ч. / отв. ред. В. И. Васильев ; сост. Д. Н. Бакун, М. А. Ермолаева. – Москва : ФГБУ науки НИЦ "Наука" РАН, 2014. – Ч. 1. – С. 444.

2. Выпрабаванне сучаснасцю: кніга незалежнай Беларусі (1991–2010) / [Л. І. Доўнар] // Гісторыя беларускай кнігі : у 2 т. / М. В. Нікалаеў [і інш.]. – Мінск : Беларус. Энцыкл. імя П. Броўкі, 2011. – Т. 2 : Кніжнасць новай Беларусі (XIX–XXI стст.). – С. 339–381.

3. *Горбунов, А. В.* Книжный рынок России, Украины и Беларуси сегодня / Анатолий Владимирович Горбунов // Университетская книга [Электронный ресурс]. – 2014. – Май. – Режим доступа: http://www.unkniga.ru/bookrinok/knigniy-rinok/3043-knizhniy-rynok-rossii-ukrainy-i-belarusi.html.–Дата доступа: 21.05.2014.

4. *Доўнар, Л. І.* Кніга незалежнай Беларусі / Л. І. Доўнар // Гісторыя беларускай кнігі / Л. І. Доўнар. – Мінск : БДУКМ, 2012. – С. 170–198.

5. *Доўнар, Л. І.* Сутнаснае прызначэнне кнігі і мовы як з'яў культуры: ад замацаванай інфармацыі да трансляцыі і пераемнасці ведаў / Л. І. Доўнар // Беларуская кніга ў кантэксце сусветнай кніжнай культуры: вывучэнне і захаван-не : зб. навук. арт. – Мінск : БДУКМ, 2012 – [Вып. 4]. – С. 32–48.

6. Друк Беларусі, 2009 : статыстычны зборнік / Міністэр-ства інфармацыі Рэспублікі Беларусь, Нацыянальная кніжная палата Беларусі ; склад. Т. Р. Рабушка. – Мінск : НКП Беларусі, 2010. – 92 с.

7. Друк Беларусі, 2010 : статыстычны зборнік / Міністэрства інфармацыі Рэспублікі Беларусь, Нацыянальная кніжная палата Беларусі ; склад. Т. Р. Рабушка. – Мінск : НКП Беларусі, 2011. – 80 с.

8. Друк Беларусі, 2011 : статыстычны зборнік / Міністэрства інфармацыі Рэспублікі Беларусь, Нацыянальная кніжная палата Беларусі ; склад. Т. Р. Рабушка. – Мінск : НКП Беларусі, 2012. – 72 с.

9. Друк Беларусі, 2012 : статыстычны зборнік / Міністэрства інфармацыі Рэспублікі Беларусь, Нацыянальная кніжная палата Беларусі ; склад. Т. Р. Рабушка ; пад агул. рэд. А. В. Івановай. – Мінск : НКП Беларусі, 2013. – 76 с.

10. Друк Беларусі, 2013 : статыстычны зборнік / Міністэрства інфармацыі Рэспублікі Беларусь, Нацыянальная кніжная палата Беларусі ; склад. Т. В. Сяргеенка ; [рэд. Т. Р. Рабушка] ; пад агул. рэд. А. В. Івановай. – Мінск : НКП Беларусі, 2014. – 76 с.

11. *Иванова, Е. В.* Тенденции развития книгоиздания Беларуси (по итогам статистики печати 2009–2010 гг.) / Е. В. Иванова // Беларуская кніга ў кантэксце сусветнай кніжнай культуры: гісторыя і сучаснасць : зб. навук. прац / склад.: Л.И. Доўнар, Т. А. Самайлюк. – Мінск : БДУКМ, 2011. – Вып. 3. – С. 303.

12. *Кулак, М. И.* Современное состояние и прогноз развития книгоиздания Беларуси, России, Украины / М. И. Кулак, Н. Э. Трусевич // Труды Белорусского государственного технологического университета. – 2012. – №9. – С. 56-63.

13. *Лапцёнак, І. М.* Год кнігі: дасягненні і праблемы / І. М. Лапцёнак // Беларуская думка. – 2013. – № 1. – С. 46-49.

14. *Макаров, Д. Г.* Развитие книжного рынка Республики Беларусь, 1991–2011: статистика в динамике развития [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.publisher.by/bookmarketrb1/ – Дата доступа: : 21.05.2014.

РЕПОЗИТОРИЙ БГУКИ